

“Zašto imaš tako lijepu kosu?” O navodno nestaloj “bosanskoj” pripovijetci Viktora Tauska *Zulija Merkez*

1.

Viktor Tausk važi danas, nakon dugotrajne recepcije knjige američkog povjesničara i istraživača povijesti psihoanalize Paula Roazena *Brother-Animal. The Story of Freud and Tausk* (Roazen 1969), kao najspektakularniji antiheroj u velikoj priči o herojskom i monumentalnom djelu s početka 20. stoljeća koje nazivamo psihoanalizom. Rođen 1879. u Žilini u Slovačkoj, imao je od djetinjstva uzburkan život od nekoliko života, dostojan kraja “velikog” 19. i početka 20. stoljeća, koji je okončao 3. srpnja 1919. samoubojstvom s dvostrukim osiguračem, pištoljem i omčom. Freud je, potpisujući nekrolog *Internacionalnog časopisa za liječničku psihoanalizu* kao “Redakcija”, napisao kako se “u srećom ne mnogobrojne žrtve koje je među psihoanalitičarima odnio rat mora ubrojiti neuobičajeno nadareni nervni liječnik, koji je – još prije zaključenja mira – svojevolumeno otišao iz života” (Freud 1919: 225). Tausk je počistio sve za sobom, oporučno naložio spaljivanje svojih spisa, oprostio se pismima od učitelja Freuda i zaručnice, a u samoj oporuci od majke, sestara, braće i sinova, tražeći da ga “brzo zaborave i da žive bolje nego on”.¹ Jedino od Freuda nije tražio zaborav, štoviše, zamolio ga je da “psihološki zbrine” njegovu zaručnicu i “povremeno pogleda sinove”, zaklevši se na odanost njegovu djelu takoreći i nakon smrti.

Sišavši naprasno sa scene svog vremena, uz pucnje, oproštajna pisma i gradske tračeve, Tausk je pao u dubok zaborav na punih pola stoljeća. No zaborav je okončan isto tako naprasno kako je Tausk i otišao. S pojavom knjige Paula Roazena otkriven je Tauskov leš u Freudovu ormaru. Premda je to bila tek prva knjiga iz koje će uslijediti serija “crnih knjiga psihoanalize”, počeo je nov život Viktora

---

¹ Oporuka je postala dostupna preko citata u radu Tauskova sina Mariusa Tauska *Wer war Viktor Tausk? Ein biographischer Versuch von seinem Sohn* [Tko je bio Viktor Tausk? Biografski pokušaj njegova sina]. (Dalje u radu M. Tausk 1983: 554–555.)

Tauska. Danas se ne čitaju samo njegova rana ili nikad objavljena književna djela iz mladosti, od lirike preko književnih kritika hrvatskih i njemačkih pisaca i prijevoda južnoslavenskih balada do drame i pripovijedaka, nego i književnokritički radovi na njemačkom i hrvatskom jeziku koji su zalog reaktualizacije njegova značenja za hrvatsku književnu modernu (Donat 2007; Petlevski 2010; Jukić 2011; Stančić 2013). O Tausku su u međuvremenu objavljene romansirane biografije, čak i trilogija (Petlevski 2009–2013). No takav književnobiografski interes za Tauska nije tek novijeg datuma.

On je postao književnim likom već u berlinskim mladenačkim godinama, najprije kao Amerikanac u fikcionaliziranoj biografiji *John G. Piclick*, s podnaslovom “Literarni portret iz prijateljstva”, iz pera prijatelja Arthura Benka Grada (Donat 2007: 73, 82–84; Stančić 2013: 211), a potom u romanu *Glas Grete Meisel-Hess*, praško-berlinske književnice, socijalne teoretičarke seksualnosti i braka, kao ljubavnik-krvopija slavenskog imena Zdenko Dimitri (Snel 2016: 13). S druge strane, izvan literarnog polja, Tauskov najopsežniji i glavni rad iz analitičke psihijatrije, o “aparatu utjecanja” u shizofreniji, objavljen netom prije samoubojstva (Tausk 1919), preveden je 1933. na engleski kao *klasik* psihoanalitičke psihijatrijske literature, a nakon reizdanja 1993. ima široku kulturnoteorijsku recepciju. Danas, osim relevancije u psihoanalizi, taj rad ima status apokalipse u kulturnoj psihoanalizi bioničke tehnologije i novih medija kao “stroja želje” (Decker i Vassor 2011; DeVries 2012; Fuchs 2015; Armstrong 2003; Melmed 2020).

2.

Za tako snažan učinak kratkotrajnog života od četrdeset godina bilo je potrebno proživjeti više života istovremeno. Tausk se u ranom djetinjstvu doselio s roditeljima u južne krajeve Austro-Ugarske Monarhije, prvo u Zagreb, pa u Sarajevo, pa nakratko u Rijeku i Varaždin, kamo se preselio zbog bolesti pluća i radi polaganja mature nakon što je izbačen iz gimnazije u Sarajevu zbog pobune protiv vjeronauka. Točno vrijeme doseljenja u Zagreb teško je pouzdano utvrditi iz dostupnih biografija, koje često ponavljaju iste pogreške ili unose novu zbrku. Viktorovo kretanje prije odlaska na studij prava u Beč 1897. svakako je povezano s profesionalnim nomadstvom njegova oca Hermanna Tauska, novinara i izdavača, između Zagreba i Sarajeva. Premda sve današnje interpretacije tzv. slučaja Tausk polaze od Viktorova navodno nerazrješivog sukoba s ocem, njegov će život uskoro početi posve nalikovati na očev, i osobno i profesionalno. O toj sličnosti, čak i presijecanju njihovih života svjedoči podatak da je autorstvo Viktorove književne rasprave o liričaru A. Tresić-Pavičiću iz 1898. pod pseudonimom Vladoje Slovačić neko vrijeme pripisivano njegovu ocu Hermannu (Donat 2007: 80). Otac, koji je počeo karijeru u Zagrebu oko 1890. (kad je Viktor imao oko 10 godina) kao dopisnik *Kölnische Zeitung*, a ubrzo potom prešao u Sarajevo na funkciju voditelja

tiskovne službe Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i glavnog urednika lista *Bosnische Post*, osnovat će 1912. u vlastitoj nakladi kulturni časopis *Südslawische Revue*, poznat i kao *Južnoslavenska smotra*, s prilogima na njemačkom, hrvatskom i srpskom jeziku (Bethke 2019; M. Tausk 1983: 499; Stančić 2013: 208; Donat 2007: 80).² U novom očevu časopisu u Sarajevu Viktor će iz Beča 1912. objaviti svoj prije napisan, najznačajniji literarni rad, pripovijetku *Husein Brko*, s podnaslovom “Bosanska ciganska groteska”.

Iako je želio studirati medicinu, Viktor odlazi 1897. u Beč na studij prava, koji završava 1902. i stažira 1903. u Sarajevu. No usprkos uspješnom završetku studija i pripravništva u Mostaru 1904. te prilici za otvaranje vlastite, lukrativne kancelarije u Derventi, Tausk prekida mučnu i neželjenu karijeru “fiškala koji dere kožu i sirotinji” (M. Tausk 1983: 504–505). Upravo taj detalj iz Tauskovih ranih odvjetničkih godina dobit će posebno značenje u njegovoj kasnijoj književnoj produkciji. Tako njegov sin Marius prenosi sjećanja najmlađe očeve sestre Nade kako je Viktor bio toliko nesretan da je za ručkom s gađenjem govorio o “gulikožama”, a ona je kao dijete tu riječ doživljavala doslovno, te je bježala od Viktorova šefa. Nada Tausk navodi:

Nisu mu ti kriminalni slučajevi ogadili karijeru. Kriminalci su ga uvijek jako privlačili. Nažalost, od slučajeva *ex offio* [sc. *ex officio*] ne može se živjeti, a obrana ocoubojica i djecoubojica, koji su ga interesirali, to su bili slučajevi u kojima je fungirao kao *ex offio*-branitelj (minimalno plaćen od suda). Advokati u Bosni trulo su se obogatili (...) kao odvjetnici banaka i bogataša, pomažući prevarantima u lažnim bankrotima koliko god su mogli. Viktor je svoje odvrćanje od odvjetničkog poziva opravdavao govoreći “neću lopove da branim”. (M. Tausk 1983: 505)³

Napustivši upravo započetu pravničku karijeru, 1905. Tausk i njegova mlada supruga Martha odlučuju napustiti Bosnu i vratiti se u Beč, a ubrzo potom, 1906. Viktor bježi od obitelji, cijelog “kakanijskog” svijeta, kako bi potražio pravog sebe u Berlinu. No nakon dvogodišnjeg života novinara, pisca, kritičara i prevodioca u Berlinu, nakon uspona i padova ljubavnih veza i teške zdravstvene krize, koju prevladava u lječilištu, vraća se 1908. u Beč, potaknut prethodnim pismenim kontaktom sa Sigmundom Freudom, i surađuje kratkotrajno u novom kulturnom časopisu. Na Freudov poticaj i uz njegovu financijsku pomoć upisuje studij medicine. Odmah prisustvuje sastancima Društva srijedom kao slušač koji se “ne ustručava javiti za riječ”, a 1909. kao student trećeg semestra medicine i član Bečkog psihoanalitičkog društva drži svoje prvo izlaganje o odnosu psihoanalize i teorije spoznaje (Nunberg 1962).

² Opservaciju teme “očinske veze” između Hermanna i Viktora Tauska vidi u Jukić (2011: 243–244).

³ Fraza “neću lopove da branim” u njemačkom izvorniku.

3.

Premda ne znamo je li Freud ikada prije ili nakon Tauskove smrti 1919. čitao njegove objavljene književne radove, poput prijevoda južnoslavenskih balada o čijem značenju za Tauska suučesnički izvještava Lou Andreas-Salomé, malo je vjerojatno da 1912, dakle prije vlastitih studija o književnim djelima, primjerice studije *Dostojevski i ocuobojsvo* iz 1926, nije znao za Tauskovu pripovijetku *Husein Brko* o sinoubojsvu. Taj Tauskov prozni literarni komad o mladom “divljem Ciganinu” koji od djetinjstva “dere lisice i jede sirovo meso” frapantan je literarni prikaz psihoanalitičkog teorema o *koincidenciji dvaju nesvjesnih* u odnosu dvojice neznanaca. Gleda li se dosljedno analitički, Husein je već prepoznat kao “inverzija Edipa” u kojoj sin vlada svojom željom te posjeduje kraljevstvo i majku, dok nepoznati otac tek mora osigurati svoje mjesto.⁴ A ako Freud i nije čitao pripovijetku, imao je tada, 1912. pred sobom njezina izvanpripovjednog aktera u liku “plavokose zvijeri”. Tako je u jesen te 1912. godine Tauska opisala Lou Andreas-Salomé, nova učenica u “školi kod Freuda”, koja u svome zapisu u dnevnik 30. listopada bilježi: “Dođoh vrlo rano. Samo jedan tu. *Plavokosi* glavonja. Dr. Tausk.”⁵

Očito je znala za Tauskovu reputaciju i prije susreta s njim. U toj “daleko najblistavijoj glavi od svih” u krugu Freudovih sljedbenika mogla je prepoznati tri lika: ljubavnika iz romana *Glas* iz 1907. Grete Meisel-Hess, berlinske feminističke književnice i istraživačice društvenog karaktera seksualnosti, pisca netom objavljene pripovijetke o “divljem Ciganinu” iz 1912. te “grabežljivu zvijer” i “bijesnog psa”, kako ga je nazvao sam Freud, koji u aktualnom vremenu sukoba u Bečkom psihoanalitičkom društvu grize svoje protivnike tako da ga se i on sam pribojava; postao je “opasnost za budućnost psihoanalize”.⁶ No Lou Andreas-Salomé, tada i sama poznata književnica i filozofkinja, vjerojatno je znala da “plavokosi glavonja” potječe iz Tauskove druge “bosanske” pripovijetke, pisane u prvom licu pripovjedača i sudskog istražitelja i objavljene 1908. u Berlinu, koju današnja istraživačka zajednica o Tausku unisono proglašava nestalom.

Ona pripada istoj liniji kao i pripovijetka *Husein Brko*. Pretpostavlja se da je nastala na temelju Tauskova sudskog slučaja za vrijeme pripravnništva 1903–1904.

---

⁴ Vidi noviju analizu u Snel (2016: 5): “Husein Brko is not just an archetypical homo balkanicus – morally fickle, sexually potent and inherently violent. He is a literary fiction that, at the same time as Freud is laying bare the subconscious of modern man in Vienna, openly acts according to Freud’s mythical models (Oedipus inverted) in the far periphery of Viennese culture. Tausk’s Husein Brko presents as much a balkanist vision of the periphery as it contaminates the centre, the subconscious life of bourgeois civilization.”

⁵ Vidi Andreas-Salomé (1958: 18): “Kam sehr früh. Nur Einer da, ein *blonder* Dickschädel. Dr. Tausk.” [Kurziv B. M.]

⁶ Ta je fraza, bez sumnje, najcitiranije mjesto u povijesti “otkrivanja Tauska” nakon Roazenove knjige. Vidi Freud i Andreas-Salomé (1966) i M. Tausk (1983).

u Mostaru, u kojem je navodno obranio od smrtne kazne mladu muslimansku djevojku optuženu za čedomorstvo. Pripovijetka se do danas smatra izgubljenom, a njezina je sudbina postala legendom i u Tauskovo obitelji i među proučavateljima. Anegdota o uspješnoj Tauskovo obrani djevojke na sudu i tvrdnje o postojanju pripovijetke koja se temelji na tom slučaju redovito se ponavljaju u prepričavanjima njegove biografije. Istraživači se beziznimno oslanjaju na Roazenov izvještaj o sudskom slučaju prema usmeno prenesenoj legendi u Tauskovo obitelji (Roazen 1989: 16), pri čemu se tvrdnja o izgubljenoj pripovijetci ponavlja samo uopćeno, bez detaljnijih istraživanja izvora (Adamović 1982: 551; Donat 2007: 78; Stančić 2013: 210).⁷ U pisanom obliku izvor te anegdote nalazimo u intervjuu s Tauskovom najmlađom sestrom Nadom iz 1980. Pozivajući se na svjedočanstvo starijeg nećaka, Viktorova sina Mariusa, koji je s mlađim bratom imao pristup očevoj rukopisnoj ostavštini, ona kaže:

On je o tome napisao zanimljivu novelu, koja je izgubljena, na osnovu jednog slučaja iz Mostara. Neki gazda je silovao služavku, ona je rodila i zadavila dete. Ja nisam čitala, ne znam, ali Marius mi je pričao da je ta stvar mnogo bolja i veća nego priča *Husein Brko*. Znam samo da se Viktor zalagao za tu malu nesretnicu svim silama da je izvuče i da je u tome uspeo. Pričao mi je o tome jedan njegov prijatelj pravnik koji je s njime radio u Bosni u to vreme. (...) On je to imao i poslao je Bruciju [mlađi brat Hugo] u Brazil, a on je to nekome posudio pa je taj izgubio. To je bila zasebna knjižica. (Stojić i Maskerano 1980: 221)

Usprkos mnoštvu živopisnih detalja, iz fraze “to je bila zasebna knjižica”, koja upućuje na tehnički opis publikacije, ne možemo zaključiti ništa o njezinu statusu i formi. Međutim, u berlinskom dvotjedniku *Neue Revue*, u prvom broju za ožujak 1908. na njemačkom je jeziku tiskana opsežna dijaloška pripovijetka Viktora Tauska o šesnaestogodišnjoj čedomorki pod naslovom *Zulija Merkez. Eine Erzählung aus Bosnien* (Tausk 1908: 638–655). Budući da je, dakle, tekst pripovijetke tiskan u časopisu, formulacija o “zasebnoj knjižici” može se odnositi samo na separat časopisa. U nedostatku izravnog svjedočanstva o tome kod Tauskova sina Mariusa, koji u popratnom tekstu za Sabrana djela iz 1983. spominje “mape rukopisa”, bolje ne možemo znati.

Iako je pripovijetka *Zulija Merkez* tiskana kratko nakon objavljivanja Tauskovih prijevoda dviju balada u prosincu 1907. u istom časopisu, pripovijetka je, za razliku od balada, ostala nezamijećena čak i od povjesničara književnosti i književnih kritičara. To je utoliko začudnije što ona žanrovski i sadržajno predstavlja miješanu formu dijaloške i narativne proze, sinkraziju ili “bastard” između drame *Polumrak* o svijetu mladosti inhibiranog nagona za slobodom iz “jednog

---

⁷ Snell (2016) ne navodi pripovijetku u popisu Tauskovih radova. Ne spominje je ni Gisela Steinlecher (1995), koja inače i Tauskove prijevode balada i pripovijetku *Husein Brko* tretira kao klasične “studije slučaja” u psihoanalizi.

njemačkog velegrada” i mladosti ostvarenih divljih nagona u pripovijetci o Huseinu Brki iz “tamnog vilajeta” s ruba Monarhije. Nije uključena ni u Tauskove *Sabrane psihoanalitičke i književne spise* na njemačkome iz 1983. niti je, prema mome znanju, igdje dokumentirana ijedna referenca o njoj u sekundarnoj literaturi, osim upravo da se oslanja na “sudski slučaj čedomorstva” i da je “nestala”. Premda već ta opća tvrdnja o “nestalosti” pripovijetke sadrži dovoljan poticaj za analizu samog procesa nestajanja kulturnog objekta iz ideosfere istraživača, ovdje ću se ograničiti samo na ocrtavanje te Tauskove pronađene pripovijetke. Njezino značenje za vrednovanje *književnog mišljenja* Tauska kao budućeg psihoanalitičara nije manje nego što je interpretacija *Ukradenog pisma* Edgara Allana Poea iz 1845. za Jacquesa Lacana i kritika te interpretacije za poststrukturalno mišljenje (Lacan 1966; Derrida 1980). Otkrio sam je neslučajno slučajno, takoreći, istražujući točne bibliografske podatke o Tauskovim prijevodima južnoslavenskih balada, koji se i u njemačkom izdanju *Sabranih spisa* i u sekundarnoj literaturi navode paušalno i netočno premda je njihovo značenje za Tauskov kasniji psihoanalitički rad posvjedočeno od velike važnosti.⁸

---

⁸ Usprkos učestalom navođenju prijevoda balada u današnjim istraživanjima o Tausku, one su u pravilu predmet usputnih i često netočnih citata naslova. Pouzdano se može ustanoviti da ih je objavio u dvama berlinskim kulturnim časopisima, *Neue Revue* i *Die Schaubühne*. Dvije su balade objavljene zajedno u *Neue Revue* u drugom broju za prosinac 1907. Vidi Tausk (1907), *Zwei südslawische Volksballaden*, obuhvaća *Die Leiden und die Rache der Rizabegovica*, *Die Hochzeit des König von Budim* (Patnje i osveta Rizabegovice, Ženidba kralja budimskog), s kratkim Tauskovim uvodom, u *Zweites Dezemberheft 1907*, 271–280. Jedna srpska narodna balada, *Gott vergilt* (Bog nikom dužan ne ostaje), bila je namijenjena istoj reviji, ali je neobjavljena i pronađena u ostavštini (M. Tausk 1983: 497). Tausk je preuzeo balade iz različitih zbirki: *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*, koje je 1886. sabrao Andro Murat, Matica hrvatska 1896. (1996); *Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*, koje je sabrao Mehmed Dželaludin Kurt, Mostar 1902. (2017) te *Srpske narodne pjesme* Vuka Stefanovića Karadžića, sv. II, Beč 1845. (1958). Osim u *Neue Revue* prijevode je objavio 1907. u berlinskom književnom časopisu *Die Schaubühne (Die Gründung von Skadar /Gradnja Skadra/*, Heft. 35, 29. 8. 1907; *Der Findling Simeon /Nahod Simeon/*, Heft 26, 27. 6. 1907). Podatak u M. Tausk (1983: 474) o publikaciji balade *Der Tod des Relja von Budim* (Smrt Relje od Budima) u časopisu *Der Zeitgeist* 18. 6. 1906. nisam mogao potvrditi. Balada *Patnje i osveta Rizabegovice* u izdanju zbirke Mehmeda Dželaludina Kurta, na koje se Tausk poziva (str. 78–79), nosi naslov *Patnje i osvete Ali-begovice*. Također, uz baladu *Ženidba kralja budimskog* iz šipanske zbirke Andra Murata Tausk navodi (1983: 482) da ih je “zabilježila Kata Murat”. No prema svjedočenju sina i sakupljača pjesama Andra Murata, “Kate Murat je bila šipanjka seljakinja (...) živa i svježa duha, vedre pameti, lasne i pametne riječi (...) nije naučila čitati, nego sve pjesme što znade čula ih je ter ih zapamtila”. Vidi Perić-Polonijo (1996: 10–11).

NEUE REVUE		
HALBMONATSCHRIFT FÜR DAS ÖFFENTLICHE LEBEN		
HERAUSGEGEBEN VON JOSEF AD·BONDY U·FRITZ WOLFF		
JAHRG. 1.	1908.	
ERSTES MÄRZHEFT.		
INHALT:		
* a ., Österreichische und deutsche Balkanpolitik	626	
Wälder, Kolonialbahnen im englischen Parlament	627	
Marcel Herwegh und Victor Fleury, Unveröffentlichte Briefe Georg Herweghs	629	
J. Hersti, Drei Gedichte des Bhartrhari	637	
Victor Tausk, Zulja Merkes	638	
Alfred v. Radlo-Radits, Wahnachtstage im Hochgebirge (Illustriert)	656	
Friedrich Adler, Der Kaiser	668	
Georg Hermann, Henriette Jacoby. (Jelitsch Geberts Knechtgeschichte. Roman. Fortsetzung.)	699	
Kundschau:		
Fierz, Flausperlmade Glimmer	653	
A. Wittke, Was sich Ernst Meyer von Gemblitz denkt	653	
K. Freiherr von Slatin, Das Handelslose System	655	
Paul Staber, Der Diskontowechsel in der Wiener Halbjahr	687	
Ma deutscher Kitten	696	
Karne der Herren	698	
Der Umschlag nach einem Entwurf von Prof. Bruno Paul.		
Verlag der Neuen Revue Inh. Heinrich Caspari G. m. b. H. Berlin NW 7, Dorotheenstr. 32.		
Wien I, Fähr Markt 1, Waldhausstraße K. u. K. Hofbuchhandlung.	Paris 8, Rue St. Georges, Sarkis Rene Kischang.	London W. C. 6R, John Street, Adelphi Strand Harcourt Rivers Ltd.

5.

Poseban je kuriozum za istraživače da Tauskovi rani književni radovi djeluju kao *učinci* izravne veze sa psihoanalizom prije susreta s njome u striktnom smislu (Roazen 1969; Donat 2007; Zlatarević 2019). Međutim, ta veza nipošto nije tako izravna ni jednostavna kao što se čini. Ona se danas u pravilu odnosi na neobjavljenu mladenačku dramu *Polumrak* iz 1905. kao glavni izvor za vrednovanje Tauskova ranog književnog djela na matrici teorema “kompleksa oca” i kasnije psihoanalitičke karijere. U težnji mladog duha za slobodom, za bijegom od svih koji ga zarobljuju svojom ovisnošću, samoanaliza je dramaturški zarobljena u monolozima i dijalogizima o konfliktima sa samim sobom i s okolinom, posebno s ocem zaručnice.⁹ Drama nedvojbeno baca svjetlo na Tauskove rane bečke i berlinske godine prije i nakon bijega od pravničke karijere u Sarajevu i Mostaru, obilježene traženjem sebe, čitanjem i komentiranjem suvremene književne produkcije te prevođenjem. Međutim, ta neobjavljena drama s navodnim ključem za Tauskovu navodnu životnu tajnu, koja se kao *biografska* matrica za interpretaciju primjenjuje i na posve drugačiju pripovijetku *Husein Brko*, zamračuje pogled na vrijeme uoči

⁹ V. Tausk, *Halbdunkel. Drama in vier Akten*, neobjavljena ostavština Viktora Tauska s bilješkom na naslovnoj stranici “Beč, u srpnju 1905.,” u posjedu sina Mariusa Tauska. Drama je objavljena u izvorniku tek u Sabranim djelima 1983, a kod nas u prijevodu Tauskove najmlađe sestre Nade Tausk Maskerano, pod naslovom *Polumrak*, u novosadskom časopisu *Scena* (Tausk 1980).

Tauskova drugog povratka u Beč iz Berlina 1908, studij medicine, uspon karijere i osobnog života. To je razdoblje obilježeno objavljivanjem njegovih prijevoda južnoslavenskih balada na njemački 1907–1908, a doslovno je okrunjeno 1912. objavljivanjem pripovijetke *Husein Brko*, pet godina nakon njezina nastanka, u časopisu oca Hermanna *Südslawische Revue*, u pet nastavaka.¹⁰ Premda po motivu očigledno potječe iz vremena Tauskova pravničkog rada u Bosni, izvorni oblik pripovijetke nije pouzdano utvrđen jer njezina prva dva nastavka nisu sačuvana u rukopisu.¹¹ Stoga ne znamo pouzdano je li objavljena u izvornom obliku u kojem je napisana u Mostaru ili je doradena iz perspektive doktrinarne psihoanalize u Beču. I ona je objavljena u prijevodu sestre Nade Maskerano prije izdanja Sabranih djela na njemačkom jeziku i neovisno o njima.¹²

Takvih nedoumica nema oko pripovijetke *Zulija Merkez*. Ona počinje ocrta- vanjem mjesta samog pisca koji je ujedno sudski istražitelj u slučaju ubojstva. U prvom licu i kroz dijalošku dramsku scenu s osumnjičenom “mladom Turkinjom” Tausk naznačuje buđenje svoje osjećajne povezanosti s djevojkom čiji će odlazak u kaznionicu opisati u epilogu kao njezin nutarnji psihološki odlazak u smrt, kao da ju je on uzrokovao. U scenskom prologu vidimo kako se mlada djevojka Zulija, traumatizirana događajem u kojem je postala ubojicom djeteta, budi iz letargije i pretvara u djevojčicu uplašenu okolinom istražiteljskog postupka. Nakon prvotne flegmatične predanosti sudbini ona postupno počinje obraćati pažnju na estetsku pojavu istražitelja i, fascinirana njegovom kosom, postaje znatiželjna:

Poravnao sam plave uredske obrasce. “Zulija Merkez, koliko ti je godina?” – “Pa znate”. – “Moraš mi odgovoriti”, odgovorih prosto. – “Šesnaest”, reče ona, gotovo neprimjetno mičući usne. – “Jesi li kriva?” – “Kriva. Pa znate.” – “Jesi li ubila dije- te?” – “Zaklala. Pa znate.” – “Zašto si to učinila?” (...) – “Od sramote. Morala sam. Pa znate. Bolje umrijeti nego da te cijelo selo pljuje.” – “Jadna si ti djevojčica”, rekoh umjesto da je poljubim u čelo. – “Jadna djevojčica”, ponovi ona. Tad je prikovala pogled za moju dugu plavu grivu. – “Zašto imaš tako dugu kosu?” pitala je. Pitala je kao dijete, između radovanja i znatiželje. Uхватила je svojim dugim tankim prstima moju kosu, poljubila je tiho i prijateljski te rekla glasom koji je došao iz nekog boljeg svijeta: “Imaš lijepu kosu.”¹³

¹⁰ *Südslawische Revue*, hrsg. von Hermann Tausk, Jhrg. I, Nr. 7–11, 1912. Objavljeno u Tauskovim Sabranim djelima (1983: 403–428). Prije toga objavljeno u tematskom bloku “Viktor Tausk”, *Savremenik*, XXIII, knj. LV, br. 6, 1982: 604–613, priir. Lj. Stojić, prev. Nada Tausk-Maskerano.

¹¹ Tvrdnja Lj. Stojića (1982: 531) da je pripovijetka nastala za stažiranja u Mostaru oslanja se samo na motiv, bez daljnjih dokaza. Ona ne isključuje mogućnost da je Tausk preradio priču do 1912. Vidi urednička objašnjenja u M. Tausk (1983: 403–428).

¹² Vidi V. Tausk, “Husein Brko”, *Savremenik*, XXVII, knj. LV, br. 6, 1982: 604–613.

¹³ Prijevod moj. Usp. Tausk (1908: 638–639): “Ich rückte die blauen Amtsbogen zurecht. ‘Zulija Merkez, wie alt bist du?’ – ‘Sie wissen es ja.’ – ‘Du musst mir antworten’, sagte ich einfach. – Fast unmerklich bewegte sie die Lippen: ‘Sechzehn Jahre.’ – ‘Bist du schuldig?’ – ‘Schuldig. Sie wissen es ja.’ – ‘Hast du das Kind umgebracht?’ – ‘Geschlachtet. Sie wissen es ja.’ (...) – ‘Warum hast du es

Putanja empatijske identifikacije istražitelja i “zločinke” ocrтана u prologu zaokružena je povlačenjem bezimenog ja-pripovjedača iz mitskog dijela pripovijetke. Tauskova Zulija nije sirota i nemušta sluškinja negdje u zabiti nove austrijske kolonije, ropski izložena seksualnim nagonima “nekog gazde”. Zulija je šesnaestogodišnjakinja u vrijeme “buđenja proljeća”, “crveno obojenih nokata, malih usana i malo zabačene glave”, otupljena traumom nakon niza događaja u kojima je istovremeno postala seksualnom žrtvom starijeg muškarca iz obitelji, nehomičnom ubojicom sestrina djeteta i, na koncu, čedomorkom, ubivši svoje vlastito novorođene odmah po porodu.

U mitskom dijelu pripovijetke, posvećenom opisima mikroodnosa u selu, središnja uloga pripada Mula Hašimu, bizarnom liku potentnog muškarca poodmakle dobi i seksualnog napasnika seoskih djevojaka, osobito kršćanskih “nepokrivenih i polugolih”, za kojeg se vrlo postupno otkriva da je zapravo muž Zulijine sestre Fate, u čijoj kući Zulija pomaže nakon sestrina poroda. Zulija, za koju žene u selu i obitelji govore da je treba udati jer je već stasala, programirana je žrtva Mula Hašima koji je po cijelom svom habitusu pretprogramirani silovatelj. Međutim, Tausk ne prikazuje silovanje ni u naznakama. Ono je potpuno zakriveno kaotičnim opisom stanja svijesti unezvijerene djevojke koje je refleks drugog, istovremenog traumatičnog događaja – nehomičnog ubojstva teško degeneriranog djeteta koje ona čuva. Zuliju bude iz nesvijesti užasni sestrični krikovi. Istina tog zakrivanja jednog događaja drugim, namjernog čina slučajnim, uzroka njegovom posljedicom, izlazi na vidjelo tek poslije, s promjenama Zulijina tijela.

Premda zatrpana mnoštvom “egzotičnog” pripovjednog materijala, vidimo da je šesnaestogodišnja seoska djevojčica iz Bosne s početka 20. stoljeća žrtva mehanizma seksualnog nasilja karakterističnog za moderni građanski svijet: ona je žrtva napasnika i silovatelja iz obitelji.¹⁴ U epilogu mitskog dijela pripovijetke, u sudnici, bezimena istražitelj-pisac navodi:

Zulija je posve pritisla crvenu kariranu maramu na lice tako da su se mogle vidjeti samo oči. Stajala je i plakala neprekidno. Nije razumjela ništa. Tek kad je predsjedavajući pitao: “Jesi li ubila dijete?”, odgovorila je jecajući: “Pa vi znate.”

Šest mjeseci poslije kaznionica je izvijestila na jednom letku: Zulija Merkez, stara 16 godina, umrla dana... (Tausk 1908: 655)

---

getan?’ – ‘Aus Schande. Ich musste. Sie wissen es ja. Es ist besser zu sterben, als vom ganzen Dorfe ausgespöen zu werden.’ – ‘Du bist ein armes Mädchen’, sagte ich, anstatt sie auf die Stirn zu küssen. – ‘Ein armes Mädchen’, wiederholte sie. Dann heftet sie die Augen auf meine große, blonde Haar-mähne. – ‘Warum hast du so lange Haare?’, fragte sie. Sie fragte wie ein Kind, zwischen Freude und Neubegier. Sie griff mit den langen, schlanken Fingern nach meinen Haaren, liebte sie ganz leise und freundlich und sagte mit einer Stimme, die aus einer besseren Welt kam: ‘Du hast schöne Haare.’”

¹⁴ Ovdje vidimo da se citirano gledište G. Snela (2016: 3–5) kako pripovijetka *Husein Brko* jednako predstavlja balkanističko viđenje periferije Monarhije koliko izražava nesvjesni život buržoaske civilizacije u potpunosti potvrđuje na *Zuliji*, premda autor očito poznaje samo *Huseina Brku*.

Na toj pozadini, ta druga Tauskova “bosanska priča” s orijentalnog ruba Monarhije nije samo neočekivano suvremena i aktualna po motivu seksualnog nasilja, nego postaje medij koji vezuje za sebe nekoliko interpretacijskih stvarnosti. Osim što motiv kose, intimna empatija pisca s djevojkom te njezina želja za smrću sadrže očigledan trag suvremene lirike u Tauskovu imaginariju,¹⁵ čini se da evokacija vlastite “duge plave grive” ima posebnu vrijednost u strukturi autoreferencije, da njezin estetski aspekt ima etički smisao. No, prije toga, pripovijetku na široj pozadini možemo promatrati kao mješavinu ili presjek drame *Polumrak* i pripovijetke *Husein Brko* u sadržaju i formi. S jedne strane kao formalno književnu i kulturološku sinkraziju dvaju svjetova – metropolitanskog svijeta drame i orijentalnog svijeta pripovijetke – koji se dodiruju u horizontalnoj (geografskoj) perspektivi kao centar i kolonijalna periferija, a s druge strane u vertikalnoj (kulturalnoj) perspektivi kao prodiranje juridičkog aparata Austrije u svakodnevni običajni svijet “turske” Bosne. Iz potonjeg proizlazi treći, žanrovski smisao koji sinkrazijom drame i pripovijetke odaje njezin nevidljiv operativni *princip* naracije. Taj princip nije motiviran freudovskom psihoanalizom i ne dolazi iz nje, premda to proturječi nekim očiglednostima i cjelokupnom trendu tumačenja Tauskova nevelikog literarnog djela.

Ako bismo posegnuli za psihoanalitičkim čitanjem pripovijetke, mogli bismo odnos između dvaju središnjih likova pripovijetke, mlade Zulije i starijeg Mula Hašima, tumačiti kao presjek dviju Freudovih “teorija zavođenja”. Premda je njihova klinička artikulacija ostala slabo dokumentirana, one se jasno očitavaju iz rane Freudove teorije, između *Studija o histeriji* iz 1895. i *Tumačenja snova* iz 1900. Prva verzija izrasta iz pretpostavke o stvarnoj traumi zavođenja i seksualnoj zloupotrebi mladih od odraslih muškaraca u obitelji i krugu poznanika; druga je motivirana Freudovom autoanalizom i tumači traumu kao fantazijsku tvorbu te je zamjenjuje zavodničkom ulogom djeteta. Danas se te dvije verzije smatraju međusobno proturječnima, a zamjena prve drugom kod Freuda vrednuje se kao autocenzura njegove osobne povijesti, destruktivna za povijest psihoanalize i kao teorije i kao pokreta (Masson 1984; Mikulić 2021: 37, 79). Tausk ih je mogao recipirati i prije stupanja u Freudov krug, u razdoblju od nastanka motiva pripovijetke do njezina objavljivanja (1904–1908), a možemo ih nazrijeti u prologu pripovijetke, u promjeni Zulijina ponašanja od pasivnog držanja u stavu “pa znate” do aktivnog nesvjesnog zavođenja istražitelja milovanjem njegove kose. Pritom vidimo, istražitelj je sâm već zaveden “glasom koji dolazi iz nekog boljeg svijeta” (Tausk 1908: 639).

No pretpostavka o djelovanju supstancijalne psihološke teorije u pozadini te pripovijetke, za razliku od pripovijetke *Husein Brko* objavljene 1912. u vrijeme

---

¹⁵ Vjerojatno je riječ o aluzivnom citatu Matoševe pjesme *Utjeha kose* iz 1906: “Sumnjajući da su tamne oči jasne / Odakle mi nekad bolji život sjao.”

uzleta Tauskove nove karijere analitičkog psihijatra u Beču, nije samo visokohipotetična, nego uopće nije nužna. Uvodni dijalog posreduje nešto presudnije, što pripada procesu autonomne naracije i ne priziva za svoje objašnjenje heterogenu teoriju izvana.

Promjena držanja mlade djevojke u prologu funkcija je odnosa s istražiteljem u statusu ja-priповјedača, dekomponiranog na nekoliko pozicija unutar i izvan naracije. Iako ta instanca metanaracije upućuje na autora u izvanpriповјednom svijetu (onog čije je ime otisnuto na naslovnoj stranici priповјjetke), ona po logici naracije nužno ostaje unutar priповјedanog svijeta, a prisutnost ja-priповјedača označena je samo praznim i općim Ja koje također označava samo *funkciju* sudskog činovnika. Na takvoj podlozi posve je začudna pojava emocije ljubavi kroz rečenicu “rekoh umjesto da je poljubim”. Ona bi ostala nemotivirana i narativno iracionalna kad ne bi bila učinak onog što generira jedinstvo različitih pozicija subjekta. To nije ja-priповјedač, čije značenje u tom trenutku nije veće od uredskih obrazaca koje slaže ili od postavljača birokratskih pitanja na koja ionako zna odgovore. To je *funkcija* priповјedanja kao akt i forma njihove sinteze u kojoj je ja-priповјedač samo jedan moment.

Zato istinski subjekt priповјedanja nije reprezentiran ja-priповјedačem u prologu. On je samo jedan od objekata u svijetu *iskazanog*, obilježen markerom Ja za reflektirano samoodnošenje koje reprezentira sebe kao i sve objekte. Riječ je o razlici između subjekta iskazivanja i subjekta iskaza kakvu su uspostavile strukturalna lingvistika i teorija performativnosti govornih činova. Subjekt iskazivanja, iako je predmet teorije, nije re-rezentiran u govoru, nego “odjelovljen” aktom naracije i zato izmiče – ili prethodi – svakoj instanci refleksivne subjektivacije. U psihoanalizi Lacan će ga analizirati pomoću Freudove formule “Gdje je bilo Ono, trebam postati Ja” i nazvati “istinskim subjektom nesvjesnog”, nasuprot kartezijanskom “malom” *ja*, reflektiranom u sebi i na sebe. Nesvjesno Ja jest “instanca” ili virtualno “mjesto”, različito od reflektiranog *sebe* koje uspostavlja mreže svojih identifikacija u kojima se ozbiljuje i “otuđuje”; radi se o mjestu s kojeg ili odakle “se” govori, gdje realno Ja jest prije nego što se iskaže kao reflektirano “to sam ja” (Lacan 1966: 416–418, 801–802, 842).

Ipak, u pogledu toga poznatog Lacanova teorema koji, premda krajnje spekulativan, predstavlja takoreći opće mjesto postmodernih teorija diskursa, ne smijemo smetnuti s uma da mjesto “istinskog, nesvjesnog Ja”, na kojem ono oduvijek već i uvijek tek “nastaje” u smislu dolaženja na svijet, izvorno pripada instanci *Onog* (Id) iz tzv. druge Freudove topike. Zato “istinsko, nesvjesno Ja” nije samo mjesto odakle dolazi govor Ega, nego također i mjesto odakle dolazi *užitak* koji nesvjesno *upravlja* svjesnim govorom Ega. To nije samo razlog zašto će Lacan reći, nasuprot Freudu, da se “kulturni rad isušivanja Zuyderskog jezera” nikad ne može dovršiti jer se nesvjesno obnavlja proizvodnjom užitka. To je također i razlog zašto će Roman Jakobson nazvati autoreferencijalnu funkciju jezika *poetskom*: ona nije samo sredstvo reprodukcije ili umnožavanja jezika samim sobom, nego

sredstvo produkcije užitka subjekta u takvim oblicima jezika kao što su poezija ili filozofski dijalog. Samo je ona odgovorna za to što se intersubjektivna ili komunikacijska funkcija jezika nikada ne može svesti na utilitarne ili instrumentalne svrhe niti se može dostatno opisati pragmatično-racionalnim razlozima. To je princip koji umnožava instance pripovijedanja, ambivalenciju autorstva, figure *auctora in fabula* i *istinosne vrijednosti* naracije. One se ne tiču samo razlike između objektivnog i fikcionalnog pripovijedanja, nego fenomena *obmane istinom* u kojoj se skriva autonomija narativnog subjekta naspram pragmatičnih svrha.

Premda pitanja ambivalencije autorstva danas pripadaju privilegiranim predmetima naratoloških studija srednjovjekovlja i moderne u zapadnoj književnosti (Orosz 2009), povijest metapripovjednog diskursa same književnosti seže daleko u prošlost, do zapamćenih početaka u homerskim pjesmama. U dubini *Odiseje*, u sceni na dvoru feačkog kralja, pjevač Demodok pjeva Odiseju, prurušenom u stranca, po njegovoj narudžbi pjesmu o Odiseju kako bi on mogao upravljati svojim užitkom plaćući od ganuća nad sobom i skivajući se da ne bi bio identificiran. No tu ujedno vidimo obrnute naratološke procese od današnjih: stabilizaciju mitske naracije o svijetu u pitanje istine, prijelaz mitskog mišljenja o iskonu svijeta k epskoj formi teogonije sila i njihovo spajanje u novom diskursu o principu koji nazivamo filozofijom (Mikulić 2006).

6.

Referencija istražitelja na vlastitu “dugu plavu grivu” u pripovijesti *Zulija Merkez* potvrđuje da su izvor i princip naracije izvor užitka subjekta, koji se realizira kroz “odisejevski” akt autoidentifikacije i samouživanja. Zato je možemo *vrednovati* kao instancu teorema o *postajanju* ja-pripovjedača iz užitka koji rađa govorom. No čak i ako se daje analizirati na matrici frejdovske dubinsko-psihološke ili lakanovske strukturalne analize, iz toga još ne slijedi da predstavlja njihov refleks u pripovijetci s ključem jednog književnog početnika obaviještenog o psihoanalizi. Možemo ga locirati običnom geometrijskom analizom iz elemenata ja-pripovjedača dekomponiranog na različite aspekte egzistencijalne, socijalne i intelektualne djelatnosti, razbacane između unutarpripovjednih i izvanpripovjednih svjetova.

U “stvarnom”, izvanpripovjednom svijetu to je onaj koji se zauzimao za “kriminalce, ocoubojice i čedomorke, a ne za lažne bankrotere i njihove advokatske gulikože” (M. Tausk 1983: 505). No valjda je upravo *nestanak* te toliko “tauskovske” pripovijetke iz procesa otkrivanja Tauska od 1970-ih naovamo, posebno njegove književne recepcije, bio uvjet formiranja današnjeg mita o Tausku. Njegov autoportret u pripovijetci *Zulija Merkez* u dvostrukoj ulozi istražitelja i pisca, koji kao prvu riječ prve rečenice kaže “Ja”, postmoderan je u smislu književnopovijesne anticipacije i ujedno mitski u posebnom naratološkom smislu.

To nije Ja auktorijalnog pisca koji poseže za znanjem o posebnoj psihološkoj teoriji pod imenom psihoanaliza, nego Ja modernog pisca koji markira svoje mjesto između pripovijedajućeg i pripovijedanog svijeta. Tek kao autonarativan on postaje “mitski” u značenju kakvo će mu dati Freud nazivajući psihoanalizu “metafizikom mita” u knjizi *Psihopatologija svakodnevnog života* iz 1905.

Viktor Tausk je već u svom mladenačkom književnokritičkom spisu iz 1898. anticipirao taj princip u svojoj kritici retrogradnog historizma hrvatske lirike:

Osim Kranjčevića mi ne imamo pjesnika, koji moderno misli, koji o sebi razmišlja i kojemu je svijet onakav, kakova ga on gleda. Od mladih se barem možemo još čemu nadati (...) Ali kod nas još ne ima pomlađenoga mladoga naraštaja, pa je s toga dosta da se u to doba literarne nemoći kogod razviče: “ja sam ja”, pa makar i ne bio nikakav “ja” nego konglomerat svih mogućih tuđih značajaka. (Donat 2007: 87)

Premda stav o “Ja kao konglomeratu svih mogućih tuđih značajaka” naoko jednoznačno cilja na kritiku “slabog individualiteta”, neoriginalnosti i epigonstva jednog zastarjelog liričara, dovoljno je načelan u sadržaju i ambivalentan u referenci da ga moramo čitati kao iskaz o shvaćanju jastva uopće kao principa modernog subjekta. U njemu je sadržana kritika metafizičkog samoidentiteta jastva koje kod “slabog individualiteta” može završiti samo “megalomanskim uvjerenjem” o “Ja sam Ja”. Na mjestu takvog Ja stoji zapravo “konglomerat svih mogućih tuđih značajaka”, pa Tauskovu frazu moramo uzeti mnogo šire, kao kritiku metafizičkog Ja.

Otud pripovijetci *Zulija Merkez*, objavljenoj 1908, ne pripada samo žanrovski, motivski i kronološki srednje, povezujuće mjesto između neobjavljene drame *Polumrak* iz 1905. i pripovijetke *Husein Brko*, objavljene 1912, nego posredujuće mjesto između dvaju diskursa, rane književnosti i kasnijeg psihoanalitičkog rada. Pripovijetka omogućuje da poznavanje rane Freudove psihoanalize ne smatramo nužnim uvjetom interpretacije Tauska. Prije toga moramo je prepoznati kao ono što idejno-povijesno i konceptualno uopće prethodi uvođenju principa psihoanalize u književnost i omogućuje ga: to je izvornost književnog principa postrealističke moderne, oličenog u subjektu pripovijedanja dekomponiranom na fragmente svog zrcalnog odraza u likovima iz narativnog svijeta, od kojih je *auctor-in-fabula* samo jedan moment. Autoreferencijalnost ne pripada izvorno ja-pripovjedaču, nego funkciji pripovijedanja koja mu uvijek već prethodi, kao iskazivanje iskazu. U tom smislu, Tausk je iz autonomnih književnih razloga više “lakanovac” nego “frojdovac”, premda će se poslije pozivati na Freuda upravo kad bude dovodio njegove teoreme u “prevelik rizik” filozofikacije i premda kod Lacana nema nijedne referencije na Tauska upravo kod pitanja filozofije u psihoanalizi, gdje eklatantno nedostaju.

Kritika beznačajnog “karakteristikona” hrvatske književnosti koji umišlja da je otjelovljenje načela “Ja sam ja”, premda je samo “konglomerat svih mogućih značajaka”, sažima Tauskovu upućenost u kritičke refleksije o metafizici subjektivnog identiteta od kraja 18. i kroz cijelo 19. stoljeće. One sežu od ranoromantičke

dekonstrukcije Kantove ideje “čistog uma”, očišćenog od osjećajnosti, vjerovanja i jezika, kod Johanna Georga Hamanna, preko potonjih kritika Fichteove figure *apsolutnog Ja* i Hegelove *apsolutne negacije* kod Hölderlina i Schellinga te Novalisovih refleksija o autorstvu sve do filozofsko-književnih djela Schopenhauera i Nietzschea. To je inverzna – antihegelovska, izokrenuta naopako – povijest dolaženja postmodernog duha k sebi na kraju 19. stoljeća. Duha izgubljenih iluzija, punog “zabuna i tajni” o samom sebi iz groteski E. T. A. Hoffmanna. Na samom kraju stoljeća paradigmatički je ostvaren u korpusu kratkih priča i novela Antona Pavloviča Čehova, koje su dovoljno rano doživjele prijevod na njemački da ih Tausk sretne na početku svoje novinarske i književničke karijere u Berlinu. Slučajno ili ne, najranije je prevedena duboko ironična parodija *Duel* iz 1898. o herojima darvinističkog načela “preživljavanja jačeg” u sferi intelekta, na suprotstavljenim pozicijama racionalnosti i sentimentalnosti.

7.

Premda je asocijacija Tauska s Čehovom spekulativna i ovdje tek tentativna, ona nije samo održiva, nego i korisna zbog svoje složenosti. Motivira je neobična podudarnost u kombinaciji dvaju usko povezanih momenata, formalnog i sadržajnog, u pripovijetci *Zulija Merkez* o sudskom slučaju malodobne dvostruke djecoubojice i Čehovljevoj “uokvirenoj” i dvostrukoj kriminalističkoj pripovijetci iz 1884. o dvostrukom ubojici u liku sudskog istražitelja ubojstva “djevojke u crvenom” i autora pripovijesti o tome. O njemu pripovijeda urednik književnog časopisa, prvi nutarnji predstavnik izvanpripovjednog pisca Čehova, pod naslovom *Drama u lovu* (*Драма на oxome*), s podnaslovom “Istinit događaj”.¹⁶

Prvi zajednički moment jest autoreferencijalni modus pripovijedanja kod Tauska i Čehova u prosceniju, koji, dakako, nije nov ni u književnosti 19. stoljeća ni u povijesti književnosti uopće. No kod Čehova se taj princip realizira krajnje dinamično, ne samo u okvirnoj metapripovijesti i nutarnjoj objektnoj priči nego i između njih i izvan njih. Štoviše, niz metaknjiževnih referencija i rubnih bilježaka rezultira kod Čehova u interferiranju treće, tzv. izvanpripovjedne razine koja pripada samom Čehovu, koja ipak, po neumitnoj logici naracije, i sama ostaje unutarpripovjedna. Tako treći subjekt pripovijedanja komentira kroz fusnote u epilogu razgovor drugih dvaju ja-pripovjedača u međuprostoru unutarpripovjednih razina i potpisuje te umetke kao “A. Č.”. Rezultat su postmoderna dekompozicija modernog principa realističkog pripovijedanja 19. stoljeća kroz “novinarsko”

---

¹⁶ A. P. Čehov, *Drama u lovu i druge novele*, 1959, prev. Ivan Kušan. Pripovijetka je prvi put objavljena 1926. u Nakladi Zaklade tiskare Narodnih novina (preveo M. Radeko).

hiperdokumentiranje naracije i još jedna čehovljevska parodija, ovaj put umne identifikacije istražitelja i počinitelja, tipične za kriminalistički roman.

Na takvoj pozadini, analogija Čehova s Tauskovom jednostrukom ja-instancom pripovijedanja može biti samo parcijalna i jedva dostatna za usporedbu. U najboljem slučaju, pripovijetka *Zulija Merkez* sa sudskim istražiteljem u ulozi jedinog ja-pripovjedača pokriva nutarnju, pripovijedanu Čehovljevu pripovijetku i ne doseže vanjski okvir pripovijedajuće pripovijetke. Međutim, asocijacija postaje eklatantna na napadno podudarnom *sadržajnom* detalju koji je kod obojice autora utisnut u formalni moment autonaracije i sastoji se od *inzistentnog* materijalnog opisa ja-pripovjedača. Tauskova referenca na *kosu* sudskog istražitelja, koja fascinira Zuliju i budi je iz psihičke kome, javlja se kod Čehova u spektakularnom prizoru kojem je posvećena posebna metanarativna pažnja. Njegov prvi ili vanjski ja-pripovjedač, urednik časopisa, opisuje donosioca pripovijetke i budućeg unutarnjeg ja-pripovjedača uokvirene pripovijetke s mnoštvom umetaka koji, za razliku od Tauskove decentne i tajnovite “utjehe kose”, otkrivaju njezin strateški metanarativni smisao:

Čovjek koji je toliko nastojao da se sastane sa mnom, zauzima u mojoj pripovijesti vrlo značajnu ulogu. Nužno je da opišem njegovu vanjštinu. Cijelo mu tijelo odiše zdravljem i snagom (...) gusta kosa kao u zdrava dječarca. Blizu mu je četrdeset (...) Ali, što je najvažnije i što je tako presudno za svakog iole pravog junaka romana ili pripovijesti – on je neobično lijep. Ja nisam ni žena ni umjetnik i slabo se razumijem u mušku ljepotu, ali me se gospodin dojmio svojom vanjštinom. Na tom ćete licu primijetiti lijepe modre oči u kojima se zrcali dobrotu i još nešto što je teško imenovati pravim imenom. “Nešto” što se može spaziti u očima životinja kad ih nešto boli (...) Kestenjasta mu kosa i brada, gusta i meka kao svila. Kažu da mekana kosa označuje mekanu, nježnu, “svilenu” dušu. Je li to istina ili nije, čitatelj će saznati kasnije. (Čehov 1959: 7–11)

U završnici, pod naslovom “Kraj”, kad donosilac rukopisa dolazi po odgovor urednika hoće li objaviti njegovu kriminalističko-istražiteljsku pripovijetku o ubojstvu “djevojke u crvenom”, pripovjedač će ponoviti taj sublimni opis “lijepe zvijeri koja trpi”: “Uđe Kamišev, jednako rumen, zdrav i lijep kao i prije tri mjeseca (...) U njegovim se plavim očima sjajilo kao i prije nešto djetinje, beskrajno dobrodušno...” (Čehov 1959: 169).¹⁷ I dok Čehovljevi slojeviti model metanaracije u formi lukovice ili “babuške” odaje sve značajke postmoderne dekompozicije modernog, upravo “tauskovskog” principa Ja kao “konglomerata svih mogućih tuđih značajaka”, Tauskov način ja-pripovijedanja u pripovijesti *Zulija Merkez*

---

¹⁷ Čehovljeva kriminalistička novela dvaput je ekranizirana u sovjetskoj kinematografiji. Vidi *Драма на охоте*, r. Boris Nirenburg 1970, te ponovo pod spektakularnijim naslovom *Мой ласковый и нежный зверь* [*Moja draga i umiljata zvijer*], r. Emil Lotėanu, Mosfil'm 1978.

daleko je od te složenosti i izgleda početnički naivno. Osim što njegov ja-pripovjedač nema ime, pa je već zbog toga izložen *neposrednoj* identifikaciji sa svojim vanjskim autorom, sam autor Tausk stane, zajedno sa svojom pripovijetkom, u nutarnju uokvirenu priču sudskog istražitelja Ivana P. Kamiševa i u njegove pripovjedačke stope. Na takvoj podlozi stvarni historijski pisac Tausk izgleda kao *analogon* imaginarnog Kamiševa, kao figura nekog obuhvatnijeg narativa što ga ovdje prenosi Čehovljev urednik časopisa i autor priče o priči. No taj smo obuhvatniji narativ o realnom Tausku susreli u dnevniku Lou Andreas-Salomé *U školi kod Freuda* i u aktualnim kronikama Psihoanalitičkog društva: u njima se Tausk pojavljuje kao plavokosa grabežljiva zvijer.

Ipak, usprkos toj diskrepanciji i asimetriji razinâ na kojima se pojavljuju, ponovo ih povezuje ona naglašena estetska, materijalna crta tjelesne mekoće koja postaje etička. Ljepota kose kod Čehova je moralna iluzija u drastično ironičnoj verziji, Čehov se drastično razračunava s općom predrasudom: saznajemo gorku istinu da ni mekana svilena kosa sudskog istražitelja ni svijetlo lice “koje prosto zrači jednostavnost, širinu, prostodušnu prirodu, istinu” nisu “ogledalo svilene duše”. Naprotiv. Čehovljev sudski istražitelj i drugi nutarnji ja-pripovjedač je nitkov koji se koristi s dva imena: “Vi ovdje pišete u prvom licu. Znači da pod sudskim istražiteljem mislite sebe? – Jest, samo je prezime drugo. Moja je uloga u toj pripovijesti donekle sramotna. Ne bi ipak bilo zgodno pod pravim imenom” (Čehov 1959: 11).

U mitskom se dijelu Čehovljeve pripovijetke dva imena naratora spajaju u lažljivo istinito pripovijedanje, poput onog Hesiodovih muzâ što jednako “lažu i istinuju”, koje se u epilogu pojavljuje kao cinički habitus osobe pripovjedača. Time inzistiranje prvog pripovjedača, urednika časopisa, na estetskom opisu drugog pripovjedača konačno dobiva svoj strateški, etički smisao:

Ako ste pročitali moju pripovijest, onda... da se predstavim: Zinovjev. – Znači da ste vi bili djever Olge Nikolajevne? – I djever i kućni prijatelj. Zar nije da sam simpatičan u tom rukopisu? Zar nisam sjajan, trebalo bi me tući, ali nema tko. – Da-a, vaša pripovijest mi se sviđa: bolja je i zanimljivija od premnogih kriminalnih romana i pripovijedaka... Samo ćemo nas dvojica po uzajamnom dogovoru morati da unesemo u nju sasvim korjenite izmjene. – U redu! Na primjer, što vi smatrate da treba izmijeniti? – Sâm *habitus* romana... u njemu nema pravog ubojice... – Istražitelji nisu nepogrešivi, sudske greške su česte pod kapom nebeskom. Vi smatrate da smo mi pogriješili? – Ne, niste se vi zabunili, vi ste htjeli da se zabunite. – Po vašem mišljenju, tko je ubio? – Vi! ... Vi ste ubili, ponovih... Vi ste ubojica, rekoh, pa čak ne možete to ni zatajiti; u romanu ste se izbrbljali, a i sad loše glumite. – To je vrlo zanimljivo, recite, isplati se jednom u životu čuti da te smatraju ubicom... Rado bih čuo, časna riječ. – Ako biste rado čuli, onda slušajte. – Skočih na noge i uzrujano se ushodah sobom. Kamišev izviri kroz vrata i pažljivo ih zatvori. Taj ga oprez izdade.

(...) Dobro, dosta je! – prozbori Kamišev smijući se. – Prestanite! Toliko ste se zanjeli i toliko ste problijedjeli da biste još mogli pasti u nesvijest. Ne govorite dalje. Odista, vi ste u pravu: ja sam ubio. (Čehov 1959: 169–171, 173)

Čehovljeva kriminalistička pripovijetka završava kao psihoanalitička seansa u kojoj urednik časopisa, u funkciji analitičara, razotkriva autora rukopisa, u funkciji analiziranog, kao počinitelja i ostaje poražen njegovim moralnim cinizmom i mimikrijom u falsificirajući istražiteljski narativ usprkos očiglednosti rezultata analize tog istog narativa. Rekonstrukcija “namjerne zabune” kojom se sudski istražitelj “sam izbrbljao” i koja njegov lažni alibi pribjegavanjem općem mjestu o “normalnosti istražiteljske pogreške” pretvara u samoizdajničku verbalnu i djelatnu omašku dovršava svoj pripovjedni luk ovako:

Vi mi se gadite, rekoh. – To je prirodno... i ja se sam sebi gadim. – Zavlada muk... Ja otvorih računsku knjigu i počeh nesvjesno čitati brojeve. Kamišev se lati šešira. – Vidim da se gušite u mome prisuću – izreče on (...) klimnu glavom i brzo izade. Ja sjedoh za stol i prepustih se gorkim mislima. Gušio sam se. (Čehov 1959: 176)

Nasuprot tome, Tauskov bezimni istražitelj, koji “slaže uredske obrasce”, sam otkriva svoje intimne misli o djevojčici između želje za smrću i užitka kose: “Jadna si ti djevojčica, rekoh umjesto da je poljubim u čelo” (Tausk 1908: 638). Ipak, usprkos fundamentalnoj razlici u “habitusu” između Čehovljeve i Tauskove pripovijetke, rezignacija moralnog subjekta ja-pripovijedanja na kraju dramatične Čehovljeve istrage o istrazi istovjetna je s rezignacijom na kraju pripovjednog luka Tauskove *Zulije* u kojem ista rečenica spaja kraj priče u sudnici s početkom u istražiteljevu uredu: “Nije razumjela ništa. Tek kad je predsjedavajući pitao: ‘Jesi li ubila dijete?’, odgovorila je jecajući: ‘Pa vi znate’” (Tausk 1908: 655).

Na takvoj podlozi literarno značenje i vrijednost Tauskove druge, navodno izgubljene “bosanske pripovijetke” ne moramo i ne trebamo mjeriti prema udjelu psihoanalitičke teorije u njoj, nego obrnuto. Autonomni književni postupak u formalnoj i sadržajnoj konstrukciji priče, uključujući Tauskova metaliterarna gledišta u ranim književnim kritikama, tek je priprema za ulazak u svijet psihoanalize i, povratno, za uvođenje psihoanalitičkog gledišta u vlastito književno pisanje. To pokazuje pripovijetka *Husein Brko*, objavljena 1912. iz Beča u Sarajevu. U tom će svijetu, kako danas znamo, povijest bivšeg sudskog istražitelja i “plavokose zvijeri” Tauska završiti egzistencijalnom tragedijom, suprotno od ciničkog eskapizma i moralne korumpiranosti sudskog istražitelja Kamiševa, s “presudnim” svojstvom ljepote svakog “iole pravog junaka” autoreferencijalne pripovijesti. U Tauskovoju tragediji nemalu ulogu odigrat će drugi, filozofski tip govora, koji “dolazi s istog mjesta” kao i književni. No tu “pripovijest” o Tausku, koju također napućuju “nestali” tekstovi, ovdje više ne možemo slijediti.

LITERATURA

- Adamović, Vladimir. 1982. Viktor Tausk u traganju za svojom individualnošću. *Savremenik* XXIII, LV, 6: 533–553.
- Andreas-Salomé, Lou. 1958. *In der Schule bei Freud. Tagebuch eines Jahres 1912/1913. Aus dem Nachlass herausgegeben von Ernst Pfeiffer*. Zürich: Max Niehans Verlag.
- Armstrong, Tim. 2003. Technology: Multiplied Man. U: *A Concise Companion to Modernism*: 158–178. Ur. David Bradshaw. Oxford: Blackwell.
- Bethke, Carl. 2019. “Bosnische Post”. Newspaper in Sarajevo 1884–1903. U: Prokopovych, Markian i dr. *The Language Diversity in the Late Habsburg Empire*: 87–114. Leiden – Boston: Brill.
- Čehov, Anton P. 1959. *Drama u lovu i druge novele. Sabrana djela*, sv. III. Prev. Ivan Kušan. Zagreb: Zora.
- Decker, Michel i Chloé Vassor. 2011. La machine à influencer de Victor Tausk: un concept ancien pour un cas clinique contemporain. *L'information psychiatrique* 10, 87: 791–797.
- Derrida, Jacques. 1980. Le facteur de la vérité. U: *La Carte postale de Socrate à Freud et au-delà*. Paris: Flammarion.
- DeVries, Imar. 2012. *Tantalisingly Close. An Archaeology of Communication Desires in Discourses of Mobile Wireless Media*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Donat, Branimir. 2007. Viktor Tausk, Sigmund Freud i hrvatska moderna okupljena oko zagrebačko-bečkog časopisa “Mladost”. *Književna republika* V, 3–4: 68–88.
- Freud, Sigmund i Lou Andreas-Salomé. 1966. *Briefwechsel*. Hrsg. von Ernst Pfeiffer. Frankfurt am Main: Fischer.
- Freud, Sigmund. 1919. Victor Tausk†. *IZP Jhrg. V*, 1919, Heft 2, 225–227. [Prijevod u *Književna republika* V, 3–4 (2007): 89–90.]
- Fuchs, Thomas. 2015. Being a Psycho-Machine. Zur Phänomenologie der Beeinflussungsmaschinen. U: M. Schetsche i Renate-Berenike Schmidt (Hrsg.). *Fremdkontrolle*: 127–143. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2015. (DOI 10.1007/978-3-658-02136-8_8).
- Grado, Arthur B. 1898. John Gabriel Piclick: Literarni portret iz prijateljstva. U: Donat, B. 2007: 82–84. [Izvorno u: *Hrvatski salon Zagreb*, 1898, br. 3, 34.]
- Jukić, Tatjana. 2011. Kritika i klinika: Slučaj Viktora Tauska. U: *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine*: 231–245. Ur. Cvijeta Pavlović i dr. Split – Zagreb: Književni krug – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lacan, Jacques. 1966. Le séminaire sur “La lettre volée”. U: *Écrits*: 11–60. Paris: Minuit.
- Masson, Jeffrey Moussaieff. 1984. *The Assault on Truth. Freud's Suppression of the Seduction Theory* (e-book). Untreed Reads Publishing, 2012.
- Meisel-Hess, Grete. 1907. *Die Stimme. Roman in Blättern*. Berlin: Wedekind.
- Melmed, Michael I. 2020. Bound by Infinities: Technology, Immediacy and our Environmental Crisis. *The American Journal of Psychoanalysis* 80: 342–353.
- Mikulić, Borislav. 2006. *Scena pjevanja i čitanja. Između Hesioda i FAK-a. Dva eseja iz epistemologije metaknjiževnog diskursa književnosti*. Zagreb: Demetra.
- Mikulić, Borislav. 2021. Sveučilište, potreba psihoanalize i želja Sigmunda Freuda. U: *Psihoanaliza i njezine sudbine*: 15–91. Ur. Borislav Mikulić, Mislav Žitko i Srđan Damnjanović. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Nunberg, Herman. 1962. Introduction. U: *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society I: 1906–1910*. Ur. H. Nunberg i E. Federn. Prev. Margarete Nunberg. New York: International Universities Press.

- Orosz, Magdolna. 2009. "Auctor in fabula". Ambivalenz und Autorschaft bei E. T. A. Hoffmann. U: *Ambivalenz und Kohärenz. Untersuchungen zur narrativen Sinnbildung*: 93–108. Ur. Julia Abel, Andreas Blödorn i Michael Scheffel. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Perić-Polonijo, Tanja. 1996. Predgovor. U: *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*. Zapisao Andro Murat. Ur. T. Perić-Polonijo. Zagreb: Matica hrvatska.
- Petlevski, Sibila. 2009–2013. *Tabui I-III*. Zagreb: Fraktura (I. Vrijeme laži; II. Bilo nam je tako lijepo; III. Stanje sumraka).
- Petlevski, Sibila. 2010. Zaboravljeno lice moderne. Viktor Tausk kao dramatičar. U: *Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari* (I. dio): 67–78. Ur. B. Hećimović. Zagreb – Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Hrvatsko narodno kazalište – Filozofski fakultet.
- Roazen, Paul. 1969. *Brother-Animal. The Story of Freud and Tausk*. New York: Knopf.
- Rouzen, Pol. 1989. *Brat-Životinja. Priča o Frojdu i Tausku*. Prev. Ljuba Stojić. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Snel, Guido. 2016. Three Forsaken Poets: Significant Absences in Balkan Modernism. *Slavonica* 21: 1–2, 1–15, DOI: 10.1080/13617427.2016.1270621.
- Stančić, Mirjana. 2013. *Verschüttete Literatur: Die deutschsprachige Dichtung auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien von 1800 bis 1945*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag.
- Steinlechner, Gisela. 1995. *Fallgeschichten. Krafft-Ebing. Panizza. Freud. Tausk*. Wien: WUV-Universitätsverlag.
- Stojić, Ljuba i Nada Tausk Maskerano. 1980. *Nemoćni "bog koji grmi"*. Razgovor s Nadom Maskerano. *Scena. Časopis za pozorišnu umetnost* XVI, I, 1–2: 220–228.
- Stojić, Ljuba. 1982. Viktor Tausk. Uvodnik. *Savremenik* XXIII, LV, 6.
- Tausk, Marius. 1983. Wer war Viktor Tausk? Ein biographischer Versuch von seinem Sohn. U: *Gesammelte psychoanalytische und literarische Schriften*: 498–563. Ur. Hans-Joachim Metzger. Wien: Medusa.
- Tausk, Viktor. 1905/1983. Halbdunkel. Drama in vier Akten. U: *Gesammelte psychoanalytische und literarische Schriften*. Ur. Hans-Joachim Metzger. Wien: Medusa.
- Tausk, Victor. 1907. Zwei südslawische Balladen. Ins Deutsche übertragen und eingeleitet von V. Tausk. U: *Neue Revue* I, 12 (1907), 2 (Zweites Dezemberheft): 271–280.
- Tausk, Viktor. 1908. Zulija Merkez. Eine Erzählung aus Bosnien. U: *Neue Revue* I, 3 (1908), 1 (Erstes Märzheft): 638–655.
- Tausk, Viktor. 1912. Husein Brko. U: *Südslawische Revue*. Ur. Hermann Tausk, Jhrg. I, 1912, Nr. 7, 8, 9, 10, 11. [Također u: *Gesammelte psychoanalytische und literarische Schriften*: 403–428. Ur. Hans-Joachim Metzger. Wien: Medusa, 1983.]
- Tausk, Viktor. 1919. Über die Entstehung des "Beeinflussungsapparates" in der Schizophrenie. *Internationale Zeitschrift für die ärztliche Psychoanalyse*, Jhrg. V, 1919: 1–33. [Prijevod: O genezi "aparata za uticanje" u shizofreniji. *Savremenik* XXVIII, LV, 6 (jun 1982): 572–597. Prev. s francuskoga Ana Moralić.]
- Tausk, Victor. 1933. On the Origin of the "Influencing Machine" in Schizophrenia. *Psychoanalytic Quarterly* 2: 519–556. (Published online: DOI: 10.1080/21674086.1933.11925189). Reprint u: *Journal of Psychoanalytik Therapy and Research* I, 2 (1992): 185–206.
- Tausk, Viktor. 1980. Polumrak. U: *Scena. Časopis za pozorišnu umetnost* XVI, I, 1–2: 200–219. Prev. Nada Tausk Maskerano.
- Tausk, Viktor. 1982. Husein Brko. U: *Savremenik* XXIII, LV, 6: 604–613. Prev. Nada Tausk Maskerano.

Zlatarević, Jasmina. 2019. Autoreferentielle (Re)konstruktion des Fremdheitsbegriffes bei Viktor Tausk anhand seiner literarischen Imagination von Bosnien. *Germanistica Euro-mediterrae: međunarodni časopis za euromeditransku germanistiku* 1, 1 (2019) (<https://doi.org/10.15291/gem>).

SUMMARY

“WHY DO YOU HAVE SUCH A BEAUTIFUL HAIR?” ON THE ALLEGEDLY DISAPPEARED “BOSNIAN” STORY *ZULIJA MERKEZ* BY VICTOR TAUSK

This paper deals with the 1908 short story by Victor Tausk titled *Zulija Merkez* about a girl which killed her newborn child. In the Tausk studies since 1970s the story has been known only by reputation as the other “Bosnian story,” besides that of *Husein Brko*, and generally considered “lost”. In the paper I argue that the story, with an unnamed I-narrator as a court officer in the introductory dialogue with the girl charged with child murder, reflects Tausk’s genuinely literature-centric stance founded in the subjectivity principle of literary modernism, which obliges us to not take either of Tausk’s “Bosnian novellas” anachronistically as effects of psychoanalysis but, quite to the contrary, as autonomous acts of literary creation which subsequently pave his path to psychoanalysis. I consider Tausk’s ‘I’ in the prologue as a literary sample of self-referential narration from Homer to contemporary writers, which enacts the so-called *poetic* function of language that, later on, was formulated in Roman Jakobson’s linguistic theory. It is this function that echoes in Jacques Lacan’s idea of a “true subject of the unconscious” and cannot be sufficiently understood primarily as the place where, according to Lacan, the speech of the reflected Self comes from but also as the place where the desire of the subject comes from as desire of narration. In conclusion, I try to corroborate this insight by tracking Tausk’s self-portrait of the court investigator with a “blond mane” back to the structurally more complex 1884 crime novel by A. P. Chekhov *Drama on the Hunt* about the murderer of a young girl in the person of a law officer and I-narrator with “beautiful blond hair”, appearing just like Tausk’s in the 1912 description by Lou Salomé in her *Freud-Diary* – as “the blond beast”.

Keywords: Victor Tausk, the lost story *Zulija Merkez*, the I-narrator, self-referentiality in narration, the poetic function of language, Lacan’s subject of the unconscious